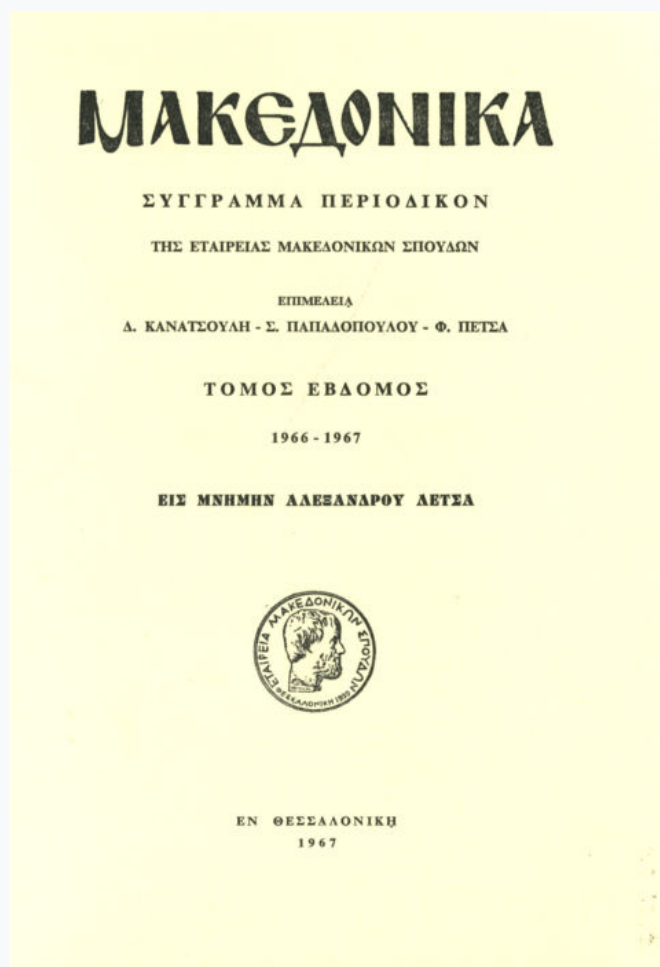

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821

Ζ. Ν. Τσιρπανλής

doi: [10.12681/makedonika.991](https://doi.org/10.12681/makedonika.991)

Copyright © 2015, Ζ. Ν. Τσιρπανλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιρπανλής Ζ. Ν. (1967). Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821. *Μακεδονικά*, 7, 387-393. <https://doi.org/10.12681/makedonika.991>

σ. 153-170, Φάκ. Θ': *Τηλεγραφήματα σχετικά με τις κινήσεις όλων τῶν σωμάτων ἀπὸ τῆς ἀπουχίας τῆς ἀποβάσεως τοῦ σώματος Ὀλυμπίου μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως*, σ. 171-184. Φάκ. Ι': *Ἐπιστολὲς καὶ ἐκθέσεις Κ. Δουμπιώτη*, σ. 185-206. Φάκ. ΙΑ': *Ἐπιστολὲς Μιλτ. Ἀποστολίδου*, σ. 207-219. Φάκ. ΙΒ': *Ἐπιστολὲς Κ. Βατικιώτη*, σ. 220-256. Φάκ. ΙΓ': *Ἐπιστολὲς Ἰω. Παλαμῆδη*, σ. 257-262. Φάκ. ΙΔ': *Ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Στέφ. Δραγούμη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν*, σ. 263-268. Φάκ. ΙΕ': *Διάφορα ἔγγραφα ἀπὸ τῆς ἐπαναστατημένους περιοχῆς*, σ. 269-308. Φάκ. ΙΣΤ': *Ἐπιστολὲς ἀπὸ μέλη τῆς τοπικῆς ἐπιτροπῆς Σκιάνου*, σ. 309-344. Φάκ. ΙΖ': *Ἐπιστολὲς καὶ ἀναφορὲς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πέρα*, σ. 345-372. Φάκ. ΙΗ': *Λογοδοσία τῆς ἐν Ἀθήναις Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς (ἀνατύπωση)*, σ. 373-430, καὶ Φάκ. ΙΘ': *Ἐγγραφα σχετικά με τὴν λογοδοσία τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς*, σ. 431-433.

Ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν τίτλων τῶν φακέλων ἐυκόλα μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ κανεῖς ὅτι τὰ δημοσιεύμενα ἔγγραφα καλύπτουν ὅλη σχεδὸν τὴν ἑκτασὴ τοῦ θέματος, στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται. Βέβαια μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο σημαντικὰ καὶ ἴσως μὴ περιλήψη τοῦ περιεχομένου τῶν θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ κατατοπίσῃ τὸν ἔρευντῆ, ἀλλὰ καὶ ἡ δημοσίευση ὅλων τῶν ἐγγράφων *in extenso* δὲν σημαίνει - κάθε ἄλλο - ὅτι μειώνει τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου.

Ὁ κ. Νοτάρης δὲν περιορίζεται σὲ ἀπλὴ ἐκδοσὴ τῶν ἐγγράφων, ἀλλὰ τὰ συνοδεύει καὶ μὲ πολλὰ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, πού ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα, τοπωνύμια, γεγονότα κ.λ. Ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότητα τῶν σχολίων αὐτῶν δείχνουν καλὰ πόσο πολὺ κόπιασε ὁ ἐκδότης, ἀνατρέχοντας καὶ σὲ ἄλλες πηγές, ὅπως τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Γενικά ἡ ἐργασία τοῦ κ. Νοτάρη εἶναι πολὺ ἐπιμελημένη καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴ προσφορά στὴν ἔρευνα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἡ ἔλλειψη ἐνὸς καταλόγου τῶν δημοσιευμένων ἐγγράφων καὶ ἐνὸς καλοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς, ὅπου διαδραματίστηκαν τὰ γεγονότα, πού θὰ ἔκανε τελειότερο τὸ βιβλίο, δὲν νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ ἀγνοία ἢ ἀμέλεια τοῦ ἐκδότη. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ χάρτη γνωρίζω καλὰ ὅτι αὐτὴ ὀφείλεται σὲ τεχνικὲς δυσχέρειες, ἄσχετες μετὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ κ. Νοτάρη.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν επανάστασιν τοῦ 1821. Ἐκδοσις τρίτη, μετὰ τὰς νέας ἱστορικὰς πηγὰς (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 25), Θεσσαλονίκη 1967, 8°, σ. 325, πίν. 32.

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τοῦ βόρειου αὐτοῦ προμαχώνα τοῦ ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας τουλάχιστο, δὲν ἔχει διὰ ἀκόμη τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ὑπάρχει ἄφθονο ὕλικό τόσο σὲ ἐκδοσθέντες πηγές (ἰδίως σὲ περιηγητικὰ κείμενα καὶ συλλογὰς ἐγγράφων), ἀνεξερεύνητο καὶ ἀνεκμετάλλετο ὡς σήμερα, ὅσο καὶ σὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα διαφόρων ἀρχείων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδας (κυρίως προξενικὲς ἐκθέσεις, ἀναφορὲς καὶ ὑπομνήματα κ.λ.π.), τοῦ ὁποίου ἡ συλλογὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ παρουσίασις ἀποβαίνει ἐπιτακτικότερη ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ὅστερ' ἀπὸ τῆς νέας σημερινῆς συνθηκῆς, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ στὴν ἑλληνικότητα Μακεδονία τὴ θέση πού πραγματικὰ τῆς ταιριάζει μέσα στὸν χῶρο τῆς ΝΑ Εὐρώπης. Ἡ ἔλλειψη ὁμως μίᾶς γενικῆς ἱστορικῆς σύνθεσης συμπληρώνεται ὅς ἐνα σημεῖο ἀπὸ μεμονωμένες μελέτες πού γράφτηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοπικοὺς ἱστοριογράφους καὶ ἀπὸ λαμπροὺς εἰδικοὺς ἔρευντῆς. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους πρωτεύουσα θέσι κατέχει ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου καὶ θὰ παρακολουθήσουμε τὸ περιεχόμενο.

Ὁ κ. Βασδραβέλλης, ὁ ὁποῖος μὲ νική, θὰ λέγαμε, στοργὴ καὶ ἀγάπη ἔχει ἀγκαλιάσει

τῇ μητρικῇ τοῦ γῆ καὶ ἔχει ἀποδώσει τὰ τροφεῖα μὲ μιὰ σειρὰ μονογραφιῶν ποὺ βασίζονται πάντα σὲ ἀνέκδοτο ὕλικό, εἶναι εὐρύτατα γνωστὸς στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους ὡς ὁ πρῶτος οὐσιαστικὰ συστηματικὸς συλλέκτης καὶ ἐκδότης τῶν πολυτιμῶν τουρκικῶν ἐγγράφων τὸν ἀρχαῖον τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Μονῆς Βλαττάδων, προσφέροντας ἔτσι ἀνεκτίμητης ἀξίας πηγὲς ποὺ κλιμακῶνονται ἀπὸ τὸν 15ον ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ.¹

Τὸ πρόσφατο βιβλίον τοῦ γιὰ τὴν συμμετοχῇ τῶν Μακεδόνων στὸν ἐθνικὸ ξεσηκωμὸ τοῦ 1821 (βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀποτελεῖ τρίτη ἐκδοση, μετὰ τὴν ἐξάντληση τῆς δευτέρης² ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο «Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1796-1832», Θεσσαλονίκη 1950. Ἀλλὰ ἡ τελευταία ἐπανεκδοση τοῦ βιβλίου κάθε ἄλλο παρὰ ἀνατύπωση τῆς προηγούμενης ἐκδόσεως εἶναι. Στὰ δεκαεπτὰ χρόνια ποὺ πέρασαν (1950-1967) δημοσιεύθηκαν νέες πηγὲς καὶ νέα βοηθήματα, ποὺ ἔλυσαν παλαιὰ προβλήματα καὶ ἐθέσαν νέα, φώτισαν καὶ πράγματα, ἀποκάλυψαν σκοτεινὲς ἄλλοτε καταστάσεις, ὥστε ὁ ἀκάματος συγγραφέας νὰ προβῇ σὲ ἀναζήτηση τοῦ νέου ὕλικου καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ γενικὴ ἀναδιάρθρωση καὶ ἀνασύνθεση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ἦταν ἴσως τολμηρὸ νὰ εἰπωθῇ ὅτι ἡ τρίτη ἐκδοση εἶναι μᾶλλον μιὰ νέα ἐργασία στὸ μεγαλύτερο τῆς μέρος, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας χρησιμοποίησε τριπλάσια σχεδὸν βιβλιογραφία ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε ὑπόψη του στὴ δευτέρη ἐκδοση, ἐξάντληε ὄχι μόνον τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀπὸ τὸ 1952 ὁ ἴδιος ἐξέδωσε, ἀλλὰ βασίζεται καὶ σὲ νέα ἀνέκδοτα τουρκικὰ ἔγγραφα (βλ. π.χ. σ. 148-149 σημ. 3 τῆς 148, σ. 204 σημ. 2, 205 σημ. 2, 3, 206 σημ. 3), καὶ σὲ ἔγγραφα ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, 70 σημ. 2, 240 σημ. 1), ἐνῶ ἐκμεταλλεύεται συστηματικὰ καὶ μὲ αὐστηρὸ ἔλεγχο ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύθηκαν στὰ τελευταῖα πέντε χρόνια ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ρουμανίας.

Ἡ ἐπεξεργασία ἐξἄλλου τοῦ νέου αὐτοῦ βιβλίου³ παρουσιάζει καὶ ἕνα ἄλλο σοβαρὸ πλεονέκτημα. Ὁ συγγραφέας δὲν καταπιάνεται γιὰ πρώτη φορὰ μ' ἕνα τέτοιο θέμα. Τὰ προβλήματα τῆς νεώτερης ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 στὸν χῶρο αὐτὸν τὸν ἔχουν ἀπασχολήσει πρὶν ἀπὸ τριάντα ὁλόκληρα χρόνια⁴ καὶ τοῦ ἔχουν γίνεи τόσο δυνατὰ βιώματα, ὥστε ὁ χρόνος ποὺ πέρασε ν' αὐξήσῃ περισσότερο τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴν ἔρευνα. Ἡ πολυχρόνια λοιπὸν καὶ πλούσια πείρα ἀπὸ τὴ μιὰ, ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις καὶ ἡ συνεχὲς ἀρχαιακὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ἄλλη, συνδυάστηκαν ἀρμονικὰ γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ὀργανικὴ σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς, ἡ ὁποία διαίρεται σὲ ἑξὶ μεγάλα κεφάλαια.

¹ Ὑπενθυμίζω μόνον τὰ Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης (1695-1912), Θεσσαλονίκη 1952, Β'. Ἀρχεῖον Βεροίας - Ναούσης (1598-1886), Θεσσαλονίκη 1954. Γ'. Ἀρχεῖον Μονῆς Βλαττάδων (1446-1839), Θεσσαλονίκη 1955.

² Βλ. σχετικὲς παρουσιάσεις καὶ κρίσεις γιὰ τὴν ἐκδοση αὐτὴ στὶς παρακάτω ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ: Ἐφημ. «Βῆμα» τῆς 20 Ἀπριλίου 1950 ἀπὸ τὸν Κ. Καιροφύλα. Ἐφημ. «Ἑλλάς» τῆς 27 Μαΐου 1950 ἀπὸ τὸν Ε. Γ. Πρωτοψάλτη. Περιοδ. «Μορφές», τεύχ. 6-7 (Ἰούνιος - Ἰούλιος 1950), σ. 247 ἀπὸ τὸν Βασ. Δεδούση. Περιοδ. «Μακεδονικὰ», τόμ. 2 (1941-52), σ. 781-783, ἀπὸ τὸν Α. Βακαλόπουλο. Ἐφημ. «Μακεδονία» τῆς 5/9/1950 ἀπὸ τὸν Α. Βρανούση. Ἐφημ. «Ἐθνικὸς Κήρυξ» τῆς Νέας Ὑόρκης τῆς 17 Νοεμβρίου 1953.

³ Παράλληλα τυπώθηκε καὶ σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: The Macedonians in the 1821 Revolution, Thessaloniki 1967, ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

⁴ Βλ. π.χ. Ἰωάν. Κ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ εἰς τὰ 1821, Θεσσαλονίκη 1937.

ώστόσο τὰ σκληρά μέτρα τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλή (ἀπὸ τὸ 1805) γιὰ κάθε ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων στὴν Μακεδονία καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ 1812 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας δὲν εὐνοοῦν τὴν ζωνηρὴ ἐπαναστατικὴ κίνησιν τῶν Μακεδόνων. Ἡ πολυχρόνιος ὁμῶς πολεμικὴ παράδοση καὶ οἱ φιλελεύθερες ἰδέες ποὺ ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν στὴν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν γαλλικὴ ἐπανάστασιν προετοιμάζουν τὰ πνεύματα γιὰ νὰ ἀφομοιώσουν τὸ ἐπαναστατικὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ συγγραφέας δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀποδείξῃ στὸ δεῦτερον κεφάλαιον (σ. 55-85) ὅτι οἱ πῖο πιστοὶ καὶ στενοὶ συνεργάτες τοῦ Ρήγα στάθηκαν νεαροὶ Μακεδόνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ὁ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Θεοχάρης Γεωργίου Τουρουντζίας ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Γεώργιος Θεοχάρης ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Πούλιος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Κωνσταντίνος Δούκας ἀπὸ τὴ Σιάτιστα. Ἀλλὰ καὶ τὸ μυστικὸ πατριωτικὸ μήνυμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας βρῆκε ἀνταπόκρισιν καὶ συγκίνησε τὶς καρδιὰς τῶν Μακεδόνων. Μέσα ἀπὸ τοὺς τόσους Φιλικούς (βλ. ἰδίως σ. 68 σημ. 1) ξεχώρισαν γιὰ τὴν πολεμικὴ τους δράσιν ὁ Ἰωάννης Φαρμάκης ἀπὸ τὴν Βλάστη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος ἀπὸ τὸ Λεϊβάδι Ὀλύμπου ὁ Σερραῖος Ἐμμανουήλ Παπᾶς, ὁ Κοζανίτης Γεώργιος Λασσάνης. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Φαρμάκης καὶ ὁ Λασσάνης θὰ πρωταγωνιστήσουν, ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία τῆς φάσιν, στὴν ἐπανάστασιν ποὺ θὰ κηρύξῃ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης στὶς Ἡγεμονίες, κτ' αὐτοὶ θὰ διευθύνουν κυρίως τὶς πῖο σημαντικὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ὅπως ἐκτίθεται στὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς μελέτης (σ. 86-120). Ἐδῶ ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος στηρίζεται πῖο πολὺ σὲ μιὰ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὰ γεγονότα, σὲ μιὰ ἐκθεσὴ ἐνὸς σύγχρονου Ρώσου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Ivan Petrovici Liprandi, ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισημάνῃ τὶς ἐπαναστατικὰς ζυμώσεις στὴ Ρουμανία, τὶς κινήσεις καὶ ἐπικίνδυνες γιὰ τοὺς Ἑλλήνων μεταπτώσεις τοῦ Βλάχου ἐπαναστάτη Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου, τὶς θαρραλεῖς πρωτοβουλίες τοῦ Ὀλυμπίου, τόσο σπὸν πολιτικὸ ὅσο καὶ σπὸν στρατιωτικὸ τομέα, καὶ τέλος νὰ ἀπεικονίσῃ μὲ ζωντανὰ τὴν ἥρωικὴ ἀντίστασιν Ὀλυμπίου - Φαρμάκη στὴ μονὴ τοῦ Σέκου.

Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασιν στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, παρὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς, δὲν προκαλεῖται μόνον τὴ Νότια Ἑλλάδα πολεμικὸ πνεύμα καὶ ξεσηκωμὸ ἔθνικον. Ταυτόχρονα πῆραν τὰ ὅπλα καὶ οἱ Μακεδόνες, ἂν καὶ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κινήματος ἦταν δυσμενέστερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν στὴν Πελοπόννησον. Ἡ πίστις ὁμῶς σπὸν ἀγῶνα τοῦ φιλικοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ καὶ τῶν συνεργατῶν του δημιουργήσε τὶς κατάλληλες συνθήκες γιὰ τὴν ἐπανάστασιν στὴ Χαλκιδική, ἡ ὁποία καὶ ἀπασχόλησε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον ὡς τὸν Νοέμβριον τοῦ 1821. Τὴν ἐπανάστασιν ἀκριβῶς αὕτη, καθὼς καὶ ἐκείνη τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, διαπραγματεύεται μὲ ἰδιαίτερη λεπτομέρεια καὶ ἀκρίβεια ὁ συγγραφέας στὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του, στὸ τέταρτον (σ. 121-166) καὶ στὸ πέμπτον (σ. 167-207), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ τὸν κεντρικὸ κορμὸ τῆς μελέτης. Τὰ γεγονότα στὴ Χαλκιδικὴ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὴν 23 Μαρτίου 1821, ὅταν ὁ Παπᾶς ἀποβιβάζεται στὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπανάστασης, οἱ κινήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, οἱ ἐπιτυχίες τους, οἱ ἀνησυχίες τῶν Ἀγιορειτῶν, οἱ ὁποῖες φθάνουν ἀκόμη καὶ στὴν ἡττοπᾶθεια, οἱ ἠρωϊκὰς ἐπιχειρήσεις στὴν Κασσάνδρα, οἱ ἐπαναστατικὰς ζυμώσεις σπὸν Ὀλυμπο, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ τρομοκρατία ποὺ ἐξαπολύουν οἱ Τούρκοι στὶς Σέρρες, στὴ Θεσσαλονίκην, στὴ Χαλκιδική, οἱ σφαγές, οἱ ἐρημώσεις, οἱ καταστροφές, ἀποδίδονται στὶς σελίδες τοῦ τέταρτου κεφαλαίου μὲ τὰ πῖο ζωντανὰ χρώματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ «πάσχη» καὶ νὰ δοκιμάζῃ ἐναλλασσόμενα αἰσθήματα, πότε ἔθνικὴ ὑπερηφάνεια γιὰ τοὺς ἥρωας καὶ πότε θλίβην γιὰ τὰ δεινὰ τῆς φυλῆς. Ξεχωριστὴ σημασία ἔχουν οἱ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τουρκικὰ ἔγγραφα (βλ. σ. 126-127) σχετικὰ μὲ τὴν κίνησιν τῶν φιλικῶν Ἀνανία Μαρκοπούλου, ἱερέα τῆς Θεσσαλονίκης, κάποιου Βασιλικοῦ ἀπὸ τὸ Γαλαρινὸ τῆς Χαλκιδικῆς,

ἐνὸς Τζαμτζάκου ἀπὸ τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἄλλων ἀνωνύμων, στοιχεῖα χαρακτηριστικά γιὰ τὴν ἀνήσυχη ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν Μακεδονία. Ἀξιοσημειώτες ἐξάλλου εἶναι οἱ λεπτομερειακὲς εἰδήσεις γιὰ τὶς ζημιὲς ποὺ προκάλεσαν οἱ Τούρκοι στὴ Χαλκιδικὴ (σ. 159-163). Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε ὅτι, ἀπὸ δημογραφικὴ τοῦλάχιστο ἄποψη, εἶναι πολὺτιμος ὁ κατάλογος τῶν χωριῶν ποὺ κήληκαν στὰ 1821. Ἀλλωστε ὁ κατάλογος αὐτὸς μᾶς παρουσιάζει, μὲ τὴν ἀλύγιστη μέθοδο τῶν ἀριθμῶν, καὶ τὸ μικρὸ τίμημα τῆς ἐπανάστασης στὴ Χαλκιδική.

Δὲν θὰ περάσουν ὅμως δυὸ μῆνες καὶ πάλι οἱ Μακεδόνες ἀρχηγοὶ θὰ προσπαθῶσιν γιὰ δευτέρη φορά μὲ σκληρότερος ἀγῶνες νὰ κερδίσουν τὴν ἐλευθερίαν τους. Ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1822 ἔρχονται σὲ συνεννόησιν ὁ Ζαφειράκης Λογοθέτης, ὁ Γέρο - Καρατάσιος, ὁ Ἀγγελῆς Γάτσος, ὁ Ἰωάννης Παπαρέσκας ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Νιόπλος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Παναγιώτης Ναοὺμ ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα, καταστρώνουν τὰ σχέδια γιὰ τὴν νέα ἐπανάστασι, ὀργανώνουν τὴν ἄμυνα τῆς Νάουσας καὶ κηρύσσουν πανηγυρικὰ τὴν ἐπανάστασιν στὴ Νάουσα στίς 3 Μαρτίου 1822. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο, ὅπου περιγράφονται τὰ γεγονότα αὐτά, πολλὲς σελίδες, ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ σχολαστικοῦ, ξηροῦ ὕφους τῆς ἀφήγησιν, καλύπτουν οἱ πολεμικὲς προετοιμασίαι στὴ Νάουσα (σ. 179 κ.έ.), ἡ ἀμυντικὴ διάταξι τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν προάσπισιν τῆς πόλης, οἱ ἀλλεπάλληλες τουρκικὲς ἐπιθέσεις καὶ νικηφόρες ἀποκρούσεις ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας, ἡ ἔλλειψιν συντονισμένων ἐνεργειῶν τῆς πολεμικῆς ἀποστολῆς στὴν Μακεδονία ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀνίκανο Γρηγόριο Σάλα, καὶ τέλος ἡ τραγικὴ ἄλωση τῆς ἡρωικῆς πόλης. Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ συμπληρῶνεται μὲ εἰδήσεις γιὰ τὶς τελευταῖες προσπάθειες τῶν Μακεδόνων ἀρχηγῶν στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλύμπο, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν θετικὰ ἀποτελέσματα, καὶ γιὰ τὴ θλιβερὴ τύχη τοῦ πλούσιου Θεσσαλονικιοῦ Μανωλάκη Ἰωάννου Κυριακοῦ (βλ. σ. 196-198, πρβλ. καὶ σ. 164-166), καθὼς καὶ μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα στατιστικὰ δεδομένα γιὰ τὴν πόλιν τῆς Νάουσας: ἐξακόσια περίπου ὀνόματα Ναουσαίων ποὺ σκοτώθηκαν ἢ χάθηκαν, πολεμώντας ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἑκατοντάδες στράμματα ποὺ κατέσχονται, μύλοι, οἰκόπεδα, γρασιδοτόποι, μωρεόκηποι κ.λ.π. (βλ. σ. 203-204, πρβλ. καὶ τὰ ἔγγραφα στὴ σ. 282-294).

Ἡ μελέτη ὁλοκληρῶνεται μὲ τὸ ἕκτον κεφάλαιον (σ. 208-240), ὅπου ὁ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ τοὺς ἀνήσυχους Μακεδόνες πολεμιστὰς, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπανάστασης στὴν πατρίδα τους, κατεβαίνουν στὴ Νότια Ἑλλάδα γιὰ νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίαι, καὶ τὸ αἷμα τους, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκότερες συνθῆκες, γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ ἀγῶνα. Ἐτσι μνημονεύεται ἡ σημαντικὴ δράσις τοῦ καπετάνιου τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ καὶ ιδίως τοῦ Γέρο - Καρατάσιου, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι παίρνουν μέρος σὲ πύρα πολλὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησον, στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, στὴν Εὐβοίαν, στίς Βόρειας Σποράδες, στὴν Θεσσαλίαν, ἐκὼς καὶ στὴν Κρήτην, προκαλόντας τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴν γενναιότητά καὶ τὸ ἥθος τους.

Ἀκολουθεῖ τὸ Παράρτημα (σ. 241-295) μὲ ἔκδοσιν 33 τουρκικῶν ἐγγράφων σὲ ἐλληνικὴ μετάφρασι. Τὰ ἔγγραφα αὐτά¹, βασικὰς πηγὰς γιὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 στὴν Μακεδονίαν, καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδον 1821-1830 καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τῆς Βέροιας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς (σ. 8, 243 σημ. 1), δὲν παραθετὶ ὅλα τὰ ἔγγραφα (116 συνολικὰ) τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, γιὰ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ὄγκον τοῦ βιβλίου του στὴν τρίτη ἐκδόσιν.

¹ Ἐντύπωσι μού ἔκαμε ἡ παρακάτω διατύπωσις σὲ ἓνα τουρκικὸν ἔγγραφο (σ. 281, ἀριθ. 32): «Ὁ ἐξοχώτατος βεζύρης, ἐφάμιλλος τοῦ Ἀριστοτέλους». Ἄν εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ ἡ μετάφρασις, ἀξίζει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς μὲ τί παράξενον τρόπο πέρασε ἡ μνήμη τοῦ Ἀριστοτέλιν ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους.

Τέλος ἡ βιβλιογραφία καὶ τὸ εὐρετήριο προσώπων καὶ τόπων κλείνουν τὴ μελέτη, τὴν ὁποίαν κοσμοῦν καὶ 32 ὥραιότατοι πίνακες με εἰκόνες κυρίως τῶν σπουδαιότερων Μακεδόνων ἀγωνιστῶν καὶ πανομοιότυπα τουρκικῶν ἐγγράφων.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μονογραφία τοῦ κ. Βασδραβέλλη, ἡ ὁποία μπορεῖ βέβαια νὰ προβληματίσῃ σὲ ὀρισμένες πραγματικὰ μικρολεπτομέρειες τὸν προσεκτικὸν μελετητὴ¹

¹ Ἔτσι π.χ. στή σ. 11 ἢ σμ. 1 (C. M. S a l h a s, Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας κ.λ.π. τόμ. 4, σ. LVI, σμ. 1) δὲν ἀναποκρίνεται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ πού ἀναφέρεται στὸ κεῖμενο. Στὴ σ. 18 σμ. 1 δὲν εἶναι πλήρης ἡ παραπομπή στὸ βιβλίον τοῦ Carel (τὸ ὁποῖο δὲν ἀναγράφεται στὴ βιβλιογραφία τῆς μελέτης). Στὴν ἴδια σμ. ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸν Βακαλόπουλον (Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 2, σ. 320 κ.έ.) τὸ πρῶτον ἀρματολίκον ἱδρύθηκε στὸν Ὀλύμπον στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ., ἐνῶ ὁ Β α κ α λ ὀ π ο υ λ ο ς, ὅ.π., σ. 315 κ.έ. (πρβλ. καὶ στοὺς Ἰ δ ι ο υ, Ἱστορία, τ. 1, σ. 212-217) ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρῶτον ἀρματολικὸν ἱδρύθηκε στὸ Ἄγραφα στὸ πρῶτον μισὸ τοῦ 15ου αἰ. Στὴ σ. 57, σμ. 2: Pantelits, La mort de Rhigas (τὸ βιβλίον δὲν περιλαμβάνεται στὴ βιβλιογραφία· μήπως ὁμως πρόκειται γιὰ κανένα ἄλλο βιβλίον ἢ μελέτη; Δὲν μπόρεσα πάντως νὰ βρῶ κάποια πληροφορία γιὰ ἓνα τέτοιον βιβλίον). Στὴ σ. 123-124 σμ. 5 τῆς σ. 123 ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλεξ. Λαυριώτου: Τὸ Ἅγιον Ὅρος μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάκτησιν, σ. 35. Μήπως πρόκειται γιὰ σελίδα ἀνατύπου; Διότι ἡ ἐργασία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν ΕΕΒΣ 32 (1963) 113-261 (στὴ βιβλιογραφία, σ. 301, ἡ παραπομπή γιὰ τὴν μελέτη αὐτὴ γίνεται στὴν ΕΕΒΣ, ἀλλὰ ὄχι με ἀκρίβειαν). Στὴ σ. 172 ἐκφράζει τὴ γνώμη ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ Ζαφειράκης ἐμυήθη στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τοὺς Φιλικοὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι πραγματικὰ ἐμυήθη τις παραμονὲς τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὸν Χριστόδουλον Μπαλάνο (βλ. Σ τ . Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ὁ φιλικὸς Δημήτριος Ἱπάτρος, «Ἑλληνικά», τόμ. 16 (1959), σ. 163 σμ. 1, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία). Στὴ σ. 173 μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπίθανα τὰ σχετικά μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱπάτρου, ὅπως τὰ παραδίδει ὁ Φιλῆμων, σύμφωνα με τὶς πιθανὲς σκέψεις τοῦ Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, ὅ. π., σ. 161-162 σμ. 1 τῆς σ. 161. Στὴ σ. 194 σμ. 1 ὑπάρχει ἡ παραπομπή: Zinkeisen, Geschichte der griechischen Revolution, τ. 1, σ. 468. Τέτοιον ἔργο, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει γράψῃ ὁ Zinkeisen.

Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐκδόσιν τῶν ἐγγράφων στὸ Παράρτημα ἴσως διευκολυνόταν πολὺ καλύτερα ὁ ἐρευνητὴς ἂν συναντοῦσε γιὰ κάθε ἔγγραφο, πρὶν ἀπὸ τὸ κεῖμενόν του, μιὰ σύντομη περίληψιν (ποῖος τὸ ἐκδίδει, πού τὸ στέλλει, γιὰ ποιά ὑπόθεσιν), καθὼς καὶ τὴ χριστιανικὴ χρονολογία. Ἐπίσης καλύτερα θὰ ἦταν νὰ δινόταν καὶ ἡ ἀρχαικὴ ἐνδειξη· ποιά δηλ. ἔγγραφα προέρχονται ἀπὸ τὸ τουρκικὸν ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης καὶ ποιά ἀπὸ τῆς Βέροιας. Στὸ σῶμα ἐξάλλου τῆς ἐργασίας δὲν γίνονται παραπομπὲς σὰ ἔγγραφα αὐτά, ἐπειδὴ, τυπογραφικῶς βέβαια (ἐφόσον ἐπιτάσσονται), εἶναι δύσκολο. Θὰ ἦταν ὁμως δυνατό, τουλάχιστον, νὰ γίνετο παραπομπή στὸν ἀριθμὸ τοῦ ἐγγράφου (βλ. π.χ. στὸ Παράρτημα τὸ ἔγγρ. ἀριθμ. 2 ἢ 3 κ.λ.π.). Ἔτσι συχνὰ γιὰ τὴν ἐργασία του αὐτὴ παραπέμπει ὁ συγγραφεὺς (βλ. π.χ. σ. 126-127, 128 ἢ 203-204 κ.λ.π.) στὴ δευτέρην ἐκδόσιν τοῦ βιβλίου του, ἐνῶ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, στὰ ὁποῖα στηρίζεται, ὑπάρχουν μέσα στὴν ἴδια τὴν τρίτην ἐκδόσιν (π.χ. ἔγγρ. ἀριθμ. 4 (σ. 249-250), ἀριθμ. 20 (σ. 267-268), ἀριθμ. 32 (σ. 282-294) κ.λ.π., πού ἀντιστοιχοῦν στὶς παραπάνω σελίδες τοῦ σώματος τῆς μελέτης). Ἡ παράλειψιν αὐτὴ ὀφείλεται στὴν ἀρχικὴ πρόθεσιν τοῦ συγγραφέα νὰ μὴ παραθέσῃ ἔγγραφα.

Τέλος στὸ εὐρετήριο ἦταν ἀπαραίτητον νὰ συμπεριληφθοῦν ὄχι μόνον τὰ ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων πού ὑπάρχουν στοὺς καταλόγους τῶν ἐγγράφων (καὶ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι πάρα πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα), ἀφοῦ στὰ ἔγγραφα δὲν παρατίθενται κἀν ἀλφαβητικῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐπίσης ἐνδιαφέροντα ὀνόματα (ἁκόμη καὶ ὄροι), πού πᾶρα

γράφτηκε με ἀγάπη καὶ γνώση, διαρθρώθηκε με εὐσυνειδησία καὶ πολυχρόνια πείρα, καὶ διερευνήσε στὴ συνολικὴ του μορφή ἓνα θέμα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, γιὰ τὸ ὁποῖο μόνο μεμονωμένες ἐργασίες ἢ σκόρπιες εἰδήσεις ὑπῆρχαν. Γι' αὐτὸ καὶ νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ καὶ ἓνα μνημεῖο ἱστορικό, ἀπαραίτητο γιὰ τὴ γνωριμιὰ τῆς ἐλληνικῆς μακεδονικῆς γῆς.

Ζ. Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΣΤΑΛΕΝΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

1. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Νομοθετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον (ἀπὸ τοῦ 6ου ἕως τοῦ 10ου μ.Χρ. αἰ.), Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σ. 30 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Ἑορτίου τόμου Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐπὶ τῇ 1100ερίδι» τόμος δεῦτερος).

2. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Βυζαντιακὸν Δίκαιον καὶ Σλάβοι, Θεσσαλονίκη 1967, 16ον σ. 31 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικὴ Ζωή», τεύχος 12ον, Μάιος 1967).

3. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1967, σχ. 8ον σ. 105+6 πίν. (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἑπετηρίδος Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν» τ. ΙΔ', «Χαρμόσυνον Δημητρίῳ Ι. Καρανίκῃ»).

4. Περιοδικὸν «Ἀριστοτέλης», ἔτος 10ον (1966), τεύχη 59-60, Φλώρινα 1966, σχ. 8ον, σ. 76.

5. Περιοδικὸν «Byzantinische - Zeitschrift», 60 Band, Heft 1, München, Juni 1967, σχ. 8ον, σ. 247.

πολλὰς φορὰς συναντᾷ κανεῖς στὶς πλούσιες ὑποσημειώσεις τοῦ βιβλίου (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, σ. 91 σημ. 3, σ. 238 σημ. 2 τῆς σ. 237 κ.λ.π.). Ἐτσι πῶς ἀνετα κανεῖς θὰ συμβουλευόταν τὸ χρησιμότατο αὐτὸ βιβλίον. Ἐπίσης ἀπαραίτητοι ἴσως θὰ ἦταν, γιὰ τὴν παραστατικότερη ἀπόδοσιν τῶν σπουδαιότερων γεγονότων, δύο ἢ καὶ περισσότεροι χάρτες (π.χ. γιὰ τὶς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις στὴ Χαλκιδική, γιὰ τὴ διάταξιν τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων στὴ Νάουσα, γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλυμπο, δῆλωση τῶν καταστραφέντων χωριῶν κ.λ.π.).

Ἄς προστεθῇ ὅτι οἱ παραπάνω σκέψεις προέρχονται μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἀγάπην μου πρὸς τὸ βιβλίον, τοῦ ὁποῖου καὶ εὐχομαι συμπληρωμένη γρήγορα τὴν τέταρτη ἔκδοσιν!